

УДК 81'373.43 = 161.2

СЕМАНТИКА ОДИНИЦЬ ОКАЗІОНАЛЬНО-ПРЕДМЕТНОЇ НОМІНАЦІЇ В АВТОРСЬКІЙ КАРТИНІ СВІТУ МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО

Бабій І. М.

*Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
м. Тернопіль*

У статті розглядаються іменникові індивідуально-авторські новотвори, які функціонують у прозових творах Миколи Хвильового. Проаналізовано семантику та структуру іменникових лексичних інновацій. Найчисельнішими лексико-семантичними групами іменникових новотворів М. Хвильового є назви осіб та абстрактні назви. У результаті здійсненого дослідження встановлено, що індивідуально-авторські неологізми активно виконують оцінно-експресивну роль у контексті твору.

Ключові слова: новотвір, авторський неологізм, лексична інновація, okazіоналізм, неолексема.

Постановка проблеми. Лінгвістика кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. відзначається посиленням дослідницького інтересу до індивідуально-авторської мовотворчості письменників. Авторська неологічна лексика у різних аспектах була предметом розгляду в наукових працях таких мовознавців: В. Русанівського, Г. Вокальчук, О. Стишова, Ж. Колоїз, С. Єрмоленко, Н. Сологуб, Г. Сюті, Н. Адах, О. Тимочко, В. Герман, Т. Юрченко, Д. Мазурик та ін.

У сучасних наукових студіях особливу увагу звернено на вивчення ідіолектів тих письменників, чия творчість була штучно вилучена з українського літературного процесу. Одним із таких письменників був Микола Хвильовий – «неперевершений майстер малої прозової форми». Як зазначає відомий літературознавець В. Агєєва, «М. Хвильовий витворив у нашому письменстві власний стиль, своєрідний різновид лірико-романтичної, імпресіоністичної новели. На середину двадцятих років він став визнаним лідером цілого літературного покоління і був незмінним детонатором гострої критичної полеміки про шляхи розвитку пореволюційної української культури, зокрема започаткував знамениту літературну дискусію 1925–1928 рр.» [1, с. 284]. Однак поки що не можна сказати, що всебічно і повно досліджено ідіостиль М. Хвильового. Проблема вивчення творчої манери, мовної палітри письменника залишається відкритою та актуальною. Основним **завданням** пропонованої праці є розгляд індивідуально-авторського лексикону прозових творів М. Хвильового.

Мета нашої розвідки – охарактеризувати okazіонально-предметну номінацію в художній картині світу М. Хвильового, ґрунтовно проаналізувати семантику та структуру іменникових лексичних новотворів, виявлених у прозі письменника. Відсутність лінгвістичних праць про авторські новотвори саме у прозі М. Хвильового зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

У художньому мовленні індивідуально-авторські лексичні одиниці наділені певним смисловим та стилістичним навантаженням. До авторських неологізмів «доцільно зараховувати не лише слова, утворені в результаті структурних і семантичних змін вихідних одиниць, але й ті, що є своєрідними авторськими видозмінами

узуальних лексем, повністю збігаючись із ними у значенні» [3, с. 64], як вказує Г. Вокальчук.

У тлумачному словнику лінгвістичних термінів okazіональними називають «слова, що утворюються за наявними в мові моделями, але не використовуються в загальноживаному словнику. Okazіоналізми мають індивідуальний характер, вживаються тільки в умовах певного контексту, який дає змогу розкрити їхнє значення» [4, с. 113]. Вживання okazіональних лексем виявляємо у прозових творах Миколи Хвильового. В авторському лексиконі письменника виділяється велика група іменникових лексичних інновацій, що й будуть **предметом** аналізу в нашій статті, а **матеріалом** послужить мала проза М. Хвильового.

Корпус іменникових індивідуально-авторських неологізмів можна поділити на кілька лексико-семантичних груп, найчисельнішою серед яких є група назв осіб. Цю категорію авторських лексем становлять назви осіб за такими ознаками:

– рід занять, діяльність: **бандист** (1, 136; 182), **дебютантки-балерини** (1, 134), **поет-агітатор** (1, 144), **бандити-лісовики** (1, 163), **шкільник** (1, 163), **завітальник** (1, 367), **дискусійщик** (2, 13; 24), **співпалатник** (1, 414), **балабасник** (2, 41), **поїздник** (2, 121), **поет-менестрель** (2, 184), **«берданочник»** (2, 77), **музлай** (1, 142) (– Це ж дурниці – ці дискусії, наче ми **шкільники**; Тільки тепер тривожили нас не козаки, а **бандити-лісовики** тривожили наш тил («Кіт у чоботях», 1, с. 163); Формально: Як і всі **поїздники**, себто робітники, які мешкали по суміжних з городом селах і які на завод попадали за допомогою робочого поїзда («Оповідання про Степана Трохимовича», 2, с. 121); «Колега» усміхається й нахабно дивиться на її обличчя. Це більше випадкові **завітальники** ринку: з кокардами на капелюхах («Лілюлі», 1, с. 367);

– внутрішні якості, властивості: **велитель-деспот** (2, 185), **«сміхунчик»** (2, 295; 299), **Кузька-халамидник** (1, 445), **метелик-Майя** (1, 444), **жінка-мрійниця** (2, 53), **шкандальник** (1, 203), **архінитик** (1, 365), **вояка-добряка** (1, 564) (– ... Земля билась в муках, а на землі стояли цілі моря людської крові. Тоді королем був могутній **велитель-деспот**. І було – золото, золото, золото («...Прелюдія», 2, с. 185); Леся була звичайна собі **жінка-мрійниця**, яких так багато в нас на Україні і про яких, мабуть, нічого нового і не скажеш («Ревізор», 2, с. 53); У неділю приходять і вчитель. Він хитрий, він **шкандальник** – так каже дедушка («Шляхетне гніздо», 1, с. 203);

– зовнішній вигляд, риси портрету тощо: **кучерявик** (2, 369), **волохатко** (1, 385), **«глазьони»** (1, 389) (Склярів зловив маленького **кучерявика** й ніжно гладив його своєю долонею («По Барвінківському району», 2, с. 369); «Ну чого ж ти мовчиш? – казала кокетуючи Майя. – Подивись на мої **«глазьони»**... Правда ж, вони блистять на сонці, як чорні виноградинки? («Санаторійна зона», I, с. 389);

– соціальний стан, політичні уподобання, матеріальне становище: **інтелігешки** (1, 441), **інтелігентішка** (1, 450), **буржуа-лавочник** (1, 415), **обиватель-регулятор** (1, 139), **вороги-царисти** (1, 573), **матір-незаможниця** (2, 322); **десятипроцентники-куркулі** (2, 362), **жидожер** (1, 265); **індивідуаліст-жебрак** (2, 21), **анархіст-індивідуаліст** (2, 28), **раб-просвітянин** (2, 221) (*В камері – він, анарх, господар становища, і якийсь дрібний буржуа-лавочник* («Санаторійна зона», 1, 415); *Треба*

боротися з соціальними хворобами організовано. Саме тому Іван Іванович ніколи й не ділиться з **індивідуалістами-жебракками** своєю копійкою («Іван Іванович», 2, с. 21); – ...Мені чомусь здавалось, що він **анархіст-індивідуаліст** («Іван Іванович», 2, с. 28); – Хіба це не він виховав цього тупоголового **раба-просвітянина**, що ім'я йому легіон? («Вальдшнепи», 2, с. 221); Хіба він, скажім, не обіцяв своїй **матері-незаможниці** за рік так ошахтаритись, що й її забрати до себе? («Майбутні шахтарі», 2, с. 322);

– узагальнювальна емоційно-експресивна характеристика, оцінка особи: **симпампончик** (1, 221); «**чсловеці в благоволеній**» (1, 224); **а'ла бидло** (1, 459); **шапочки-невидимки** (1, 441) (*Секретар зовсім не припускав, що цей метранпаж уміє думати і зовсім не з тих: а'ла бидло* («Санаторійна зона», 1, с. 459); ...але й тинів, подібних до Хлоні. Це ж мініатюрні чирячки на здоровому тілі. Це ж **шапочки-невидимки** («Санаторійна зона», 1, с. 441); ...*Же – надто неспокійна. Же – циганочка, а Іванову співає: – Мій симпампончик і вкраїнофільчик* («Чумаківська комуна», 1, с. 221).

Крім групи назв осіб, в авторському лексиконі М. Хвильового наявні ще такі лексико-семантичні групи іменникових лексичних інновацій:

– назви явищ природи, небесних світил: **жовтожар** (1, 386, 420, 425); **напівдощ** (1, 129), **напівсніг** (1, 129), **юність-метелиця** (1, 229), **сонцемідь** (1, 334) (*Тоді прийшли тривожні ночі. У вікна бив напівдощ, напівсніг, у бовдурі гув вітер, і снились далекі, брудні дороги без кінця, без краю* («Життя», 1, с.129); *Падало сонце. Нечутно гриміло за рікою, нагартованим за день жовтожаром. Ухнув сич...* («Санаторійна зона», 1, с. 386); ...*зараз кипить над рікою жовтожар, і зараз не треба думати, не треба знати* («Санаторійна зона», 1, с. 420); *Гинули роси, зник жовтожар. Над рікою випливало сонце і гриміло в просторі* («Санаторійна зона», 1, с. 425);

– назви тварин, птахів: **одиначка-крижень** (2, 76) (*Правда, мені ще жевріла в грудях надія, що якийсь одиначка-крижень чи то самотній чирок таки нарветься на мене...* («Мисливські оповідання добродія Степчука», 2, с. 76);

– назви збірних понять: **калиник** (1, 454), **зелина** (1, 128), **чатинник** (1, 405) (*Потім пішли дощі і зелина зажурилася. Зрізали очерет, і сумно стало на річці* («Життя», 1, с. 128); *Находила осінь... Тільки калинники цвіли ще гарячим цвітом* («Санаторійна зона», 1, с. 454);

– назви предметів, машин тощо: **апарат-мухобойка** (2, 40), **паперовник** (2, 235), **лакерки** (2, 310), **дверчата** (2, 350), **радіоплуг** (1, 214) «**Стінгаз**» (1, 528) (– *Мені здається, що тобі нема ніякого діла до моїх листів, – грубо кинув Карамазов. – Хто тебе просив влазити в мій паперовник?* («Вальдшнепи», 2, с. 235); ...*коли не він удосконалив свій апарат-мухобойку, то синок його, Май, підрісиши, завершить справу свого талановитого батька-винахідника* («Іван Іванович», 2, с. 40); ... *Марія читала європейські новинки, про радіоплуг. Сказала лукаво Гофманові: – От пишуть про радіоплуг, і ще знайте: в Америці є вже орудія, що б'ють на п'ятсот верстов. Хіба нам угнатися за ними?* («Синій листопад», 1, с. 214);

– назви приміщень, будівель тощо: **збірня-розправа** (2, 373) (Пам'ятаю закурену, запльовану **збірню-розправу**, пам'ятаю специфічний запах столітніх міністерських циркулярів («По Барвінківському району», 2, с. 373);

– назви творів, дійств тощо: **казка-бувальщина** (1, 354), **мітинг-концерт** (1, 208; 213) (Гофман з червоноармійцями вже заквітчав залу. Завтра **мітинг-концерт** («Синій листопад», 1, с. 213); Думаю от про що: жила-була собі дівчина – це **казка-бувальщина**, – росла, піросла, ходила в гімназію,... («Пудель», 1, с. 354).

Крім конкретних назв, в індивідуально-авторському лексиконі М. Хвильового окрему групу становлять назви абстрактних понять, які можна об'єднати у такі групи:

– назви дій, процесів та їх результатів: **просвітянщина** (1, 458), **махайвщина** (1, 387), **викинь-штейн** (1, 387), **нав'яза** (1, 395), **фарбопис** (1, 143), **промешкання** (1, 395), **шахер-махер** (1, 441), **відкомандировка** (1, 453), **парикмахерство** (1, 121), **обмашинення** (1, 149), **зав'язки-розв'язки** (1, 157), **шанолюбство** (1, 305), **алалакання** (2, 97) (Отже, питаю: де твій європеїзм? Це ж, що ти мені написав, є безпардонна психологічна **просвітянщина!** («Санаторійна зона», 1, с. 458); Ця дівчина завше шукала побачення з анархом. Але природний такт і черезмірна делікатність утримували її від такої безцеремонної і уїдливої **нав'язи**, на яку здібна була Майя... («Санаторійна зона», 1, с. 395–396); А коли б я був через міру шанолубивою людиною (зовсім без **шанолюбства** – ні риба ні м'ясо), я міг би використати своє становище («Кіт у чоботях», 1, с. 305); Кільце гучків вужчало. «**Алалакання**» й підвивання що далі, то більш голоснішали («Мисливські оповідання добродія Степчука», 2, с. 97); Качалка із старими візерунками. Придивишся – щось подібне до візантійських малюнків, а то взагалі до **фарбопису** якогось минулого століття («Редактор Карк», 1, с. 143);

– назви емоцій, якостей, внутрішніх властивостей особи: **зверхакуратність** (2, 10), **час-зажура** (1, 135) (– Чого ти так поспішаєш! – каже Марфа Галактіонівна. – Це вже буде **зверхакуратність**. Люди іноді не вносять по п'ять місяців, а ти не даєш і місяцю пройти («Іван Іванович», 2, с. 10); І минуло літо. Глибокого **часу-зажури** колонії переводили в місто. Засмутніли діти, засмутніли вілли («Колонії, вілли...», 1, с. 135).

Серед okazіональних іменників, виявлених у малій прозі М. Хвильового, найбільш репрезентативними є лексико-семантичні групи іменників на позначення назв осіб та абстрактних понять. Лексичні новотвори М. Хвильового характеризують персонажів за родом занять, внутрішніми якостями, за зовнішнім виглядом, рисами портрету, за соціальним станом, політичними уподобаннями, матеріальним становищем. Деякі okazіоналізми письменника містять узагальнювальну емоційно-експресивну характеристику, оцінку особи. В авторському лексиконі М. Хвильового серед конкретних іменників-новотворів менш представлені лексико-семантичні групи назв флори, фауни, предметів, речовин. Таку кількісну перевагу категорії назв осіб, на наш погляд, можна мотивувати тим, що основну увагу у своїх творах М. Хвильовий приділяв людині, її психологічному стану. Нерідко письменникові лексичні новотвори містять оцінно-експресивне забарвлення, виражають авторську оцінку своїх персонажів. Так, зневагу й осуд героїв М. Хвильовий виражає через назви: **велитель-деспот**, **шкандальник**, **жидожер**, **інтелігешки**, **інтелігентішка**, **ворог-царист** та ін., і навпаки, свою симпатію і любов письменник презентує через назви: «**сміхунчик**» (про дитину), **волохатко**, **кучерявик** тощо.

У художній картині світу М. Хвильового емоційно-експресивну роль відіграють такі одиниці оказіонально-предметної номінації: **жовтожар, сонцемідь, юність-метелиця**, що в контексті художнього твору створюють яскраві й глибокі метафоричні образи.

М. Хвильовий був співцем, «романтиком революції», як його називали дослідники, у своїх творах він зображує революційну добу, окреслює політичну ситуацію. Індивідуально-авторські лексичні інновації письменника теж презентують ту епоху, про яку писав автор. Йдеться про такі лексеми: **поет-агітатор, дискусійщик, десятипроцентники-куркулі, вороги-царисти, анархіст-індивідуаліст, буржуа-лавочник, матір-незаможниця, індивідуаліст-жебрак** та ін. Такі неолексеми часто є композитного типу, один із компонентів цих складних найменувань належить до суспільно-політичної лексики.

В авторському словотворенні М. Хвильового широко представлені абстрактні іменники, що позначають назви дій, процесів і їх результатів, назви емоцій, якостей, внутрішніх властивостей особи.

Переважна більшість одиниць оказіонально-предметної номінації є похідними одиницями, утвореними від основ іменників та дієслів шляхом суфіксації та складання. Велику групу іменникових неолексем становлять складні лексичні новотвори М. Хвильового, які, крім номінативної, часто виконують оцінно-експресивну роль. Висока експресивність та оцінність авторських неологізмів-композитів забезпечуються семантикою та стилістичним забарвленням поєднаних твірних компонентів. Йдеться про такі неолексеми письменника на позначення осіб: **вояка-добряка, велитель-деспот, Кузька-халамидник, жінка-мрійниця** та ін.

Висновки. Отже, лексичні новотвори М. Хвильового характеризуються глибиною змісту та оригінальністю форми, сприяють увиразненню, чіткій конкретизації створюваного образу. Найактивніше письменник доповнював лексико-семантичні групи назв осіб, дій, процесів та їх результатів.

Список літератури

1. Агеєва В. Микола Хвильовий / В. Агеєва // Історія української літератури ХХ століття : у 2 кн. – Кн. 1: Перша половина ХХ ст. : [підручник] / [за ред. В. Г. Дончика]. – К. : Либідь, 1998. – 464 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
3. Вокальчук Г. М. Словотворчість українських поетів ХХ століття : [монографія] / Г. М. Вокальчук. – Острог : Національний університет «Острозька академія», 2008. – 536 с.
4. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
5. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
6. Словник української мови : в 20 т. – Т. 1. – К. : Наук. думка, 2010. – 912 с.
7. Хвильовий М. Г. Твори : у 2 т. / М. Г. Хвильовий. – К. : Дніпро, 1990.

Бабий І. М. Семантика одиниць окказіонально-предметної номінації в авторській картині мира Н. Хвильового / І. М. Бабий // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 2. – С. 12–17.

В статье рассматриваются индивидуально-авторские новообразования-существительные, которые функционируют в прозе Николая Хвильового. Проанализирована семантика и структура лексических инноваций. Самыми большими лексико-семантическими группами новообразований-существительных

**СЕМАНТИКА ОДИНИЦЬ ОКАЗІОНАЛЬНО-ПРЕДМЕТНОЇ НОМІНАЦІЇ
В АВТОРСЬКІЙ КАРТИНІ СВІТУ МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО**

являются названия лиц и абстрактные наименования. В результате проведённого исследования установлено, что индивидуально-авторские неологизмы выполняют активную оценно-экспрессивную роль в контексте произведения.

Ключевые слова: новообразование, авторский неологизм, лексическая инновация, окказионализм, неолексема.

Babiy I. Semantics of units of occasional-subject nomination in the author's view of the world / I. Babiy // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 2. – P. 12–17.

In the article we study the individual author's neologisms which function in fiction by M. Khvyliovyi. We analyse the semantics and structure of noun lexical innovations. We singled out such lexical and semantic groups of neologism as the names of animals and different thing, abstract names, etc. Occasionalisms characterize portrait, spiritual qualities, psychological, financial situation, social status. Abstract nouns denote emotions, acts and processes in the individual author's lexicon of M. Khvyliovyi. Most of items in the process of nomination are derived units which are formed from stems of nouns and verbs by suffixation and compounding. The majority of lexical and semantic group of noun neologisms in M. Khvyliovyi prose the names of people and abstract nouns. As a conclusion it is revealed that individual author's neologisms perform evaluative and expressive function in the story.

Key words: neologism, author's neologism, lexical innovation, occasionalism, neo-lexeme.

Поступила в редакцию 24.11.2013 г.